

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.31>**Глобенко Г. І.,**

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ**РЕЧОВІ ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ:
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ**

Анотація. У науковому дослідженні здійснено системний аналіз окремих аспектів інституту речових доказів у кримінальному процесі України. Зокрема, на підставі загальнонаукових, спеціальних методів, що ґрунтуються на теорії пізнання соціально-правових явищ детально досліджуються деякі історичні джерела права, аналізуються погляди провідних науковців з низки питань, що безпосередньо стосуються теми дослідження. Акцентується увага на тому, що законодавче врегулювання переліку матеріальних об'єктів, які на різних етапах розвитку нашої держави відносились до речових доказів, а також процесуального порядку їх виявлення, вилучення, оформлення і зберігання відбувалось вкрай не послідовно. Наголошується на тому, що одним з перших нормативно-правових актів, який здійснював регламентацію окреслених вище питань і розповсюджував свою юрисдикцію на частину території України, що входила до складу російської імперії є Статут кримінального судочинства 1864 р. Втім, у кримінальному процесуальному законодавстві, що діяло на території західноукраїнських земель, однозначного підходу до використання терміну «речові докази» і визначення кола предметів, що належать до їх переліку, законодавцем не було сформовано.

Узагальнення правозастосовної діяльності вказує на те, що в Україні відсутня єдність підходів слідчих, дізнавачів, прокурорів і науковців щодо необхідності винесення постанови про визнання та приєднання до матеріалів кримінального провадження речових доказів. З огляду на вказане викладено авторське бачення вирішення цього питання. Звертається увага на те, що законодавець у приписах чинного КПК України залишив поза уваги питання процедури фіксування у кримінальному провадженні потерпілим та стороною захисту ознак виявленого матеріального об'єкта для набуття ним статусу речового доказу. Зважаючи на це запропоновано деякі пропозиції щодо внесення змін і доповнень до положень кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: речові докази, кримінальне провадження, матеріальні об'єкти, доказування, генезис.

Hlobenko H. I. Material evidence in criminal proceedings: separate issues of theory and practice

Abstract. The scientific study carried out a systematic analysis of certain aspects of the institution of material evidence in the criminal process of Ukraine. On the basis of general scientific, special methods based on the theory of knowledge of socio-legal phenomena, some sources of law are studied in detail, the views of lawyers on a number of issues directly related to the topic of the study are analyzed. Attention is drawn to the fact that the legislative regulation of the list of material objects, which at various stages of the development of our state were considered tangible evidence, as well as the procedural order of their discovery, extraction, registration and storage was extremely inconsistent. It is emphasized that one of the first normative legal acts, which regulated the issues outlined above and extended its jurisdiction to part of the territory of Ukraine that was part of the Russian Empire, is the Statute of Criminal Justice of 1864. However, in the criminal procedural legislation that was in force on the territory of Western Ukrainian lands, an unambiguous approach before the use of the term “physical evidence” and the definition of the range of items belonging to their list, was not formed.

The generalization of law enforcement activities indicates that in Ukraine there is no unity of approaches of investigators, investigators, prosecutors and scientists regarding the need to issue a resolution on the recognition and attachment of physical evidence to the materials of criminal proceedings. In view of the above, the author's vision of solving this issue is presented. In view of the above, the author's vision of solving this issue is presented. Attention is drawn to the fact that the legislator in the prescriptions of the current Code of Civil Procedure of Ukraine left out of consideration the issue of the procedure for recording in criminal proceedings

by the victim and the defense party the signs of the identified material object in order for it to acquire the status of physical evidence. In view of the above, some suggestions for improving the provisions of the criminal procedural legislation were proposed.

Key words: *material proofs, criminal realization, material objects, finishing telling, genesis.*

Постановка проблеми. Всі об'єкти матеріального світу мають певні фізичні властивості, зокрема, розмір, масу, форму тощо. Однак, у разі набуття статусу речових доказів, поряд з фізичними, до них додаються й специфічні властивості, що знаходяться у безпосередньому зв'язку із обставинами вчиненого кримінального правопорушення. До того ж окреслені властивості можна сприймати як органами чуття людини, так і за допомогою технічних засобів. Практично жодне кримінальне провадження не обходиться без речових доказів. Незважаючи на їх рівнозначність з іншими видами доказів, передбаченими КПК України, у процесі доказування останні займають особливе місце. Серед переваг цього виду доказів є надійність і достовірність, їх «свідчення» не можуть спотворитися через забудькуватість або інші подібні фактори.

Питання, пов'язані з унормуванням законодавства, що стосуються поняття речових доказів, їх класифікації, вдосконалення порядку приєднання до матеріалів кримінального провадження і зберігання постійно обговорюються вченими і практиками, а отже залишаються актуальними. Перш за все це обумовлюється тим, що недосконалість його положень призводить до відповідних процесуальних порушень внаслідок чого вони втрачають значення доказу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти доктринального і практичного характеру про речові докази у кримінальному процесі були предметом дослідження багатьох вітчизняних і закордонних правників. Зокрема, їм приділяли увагу Ю.П. Аленін, Т.В. Варфоломеева, М.М. Видря, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, С.О. Ковальчук, О.І. Крицька, Л.М. Лобойко, О.А. Ляш, Ю.К. Орлов, М.А. Погорецький, А.Р. Туманянц, М.Є. Шумило, О.Г. Шило та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в юридичній літературі окремі питання, що стосуються теми дослідження потребують подальшого вивчення та унормування в положеннях законодавства.

Метою статті є дослідження окремих аспектів, що пов'язані з інститутом речових доказів у кримінальному процесі України та формулювання авторської позиції щодо вирішення наявних теоретичних і практичних питань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріальний об'єкт може використовуватись у процесі доказування в якості речового доказу виключно за умови його перебування у безпосередньому зв'язку з подією кримінального правопорушення. Звісно, відомості про такі обставини можуть відображатися у показаннях свідків, потерпілих, підозрюваних, які більш просторово «малюють» картину відповідного кримінального правопорушення. Однак, як показує практика, навіть цілком незацікавлений учасник кримінального провадження надаючи свої свідчення, може як з об'єктивних, так і суб'єктивних причин помилятися. Невипадково, приписи ч. 1 ст. 94 КПК України вимагають проводити оцінку будь-яких доказів з «точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку» [1]. Викладене дозволяє стверджувати, що всі види доказів у кримінальному процесі мають свої особливості, а отже кожен з них є цінним і неповторним. З цього слідує, що і речовий доказ, який на перший погляд є беззаперечним і очевидним, вимагає ретельної перевірки і оцінки.

Для з'ясування сутності і природи речових доказів у кримінальному процесі, доречно простежити окремі етапи генезису законодавства з цього питання. Перш за все, вказане обумовлюється тим, що розуміння об'єкта наукового дослідження, в якому постійно відбуваються певні кількісні і якісні зміни протягом історичного розвитку держави, стали найважливішими чинниками до раціонального наукового мислення і основою для формування сучасного порівняльно-історичного методу вивчення проблем правової науки, а також для розроблення пропозицій щодо внесення змін і доповнень до положень законодавства у досліджуваній сфері.

Запровадження термінології «речові докази» М.М. Видря цілком слушно пов'язує з кінцем

XVII ст. – початком XVIII ст., за часів коли відбулося розширення поняття «поличне», під яким розумілося не лише викрадене майно, а й деякі інші об'єкти, що безпосередньо вказували на причетність відповідної особи до вчинення злочину (зокрема, фальшиві гроші, а у політичних справах – грамоти, листи, і зряддя, за допомогою яких вони були виготовлені тощо) [2, с. 10–11]. Дійсно, дослідження письмових історичних пам'яток вказує на те, що першою з них, в якій вживається поняття «речові докази» є «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., наприклад, «... людину, або підданого у будинку пана його, або де-небудь в іншому місці було спіймано з речовими доказами...» [3]. Зі свого боку Л.Л. Камбек, С.В. Пахман це питання поєднують з § 31 Статуту Польового кримінального судочинства 1795 р., в якому наголошувалося на тому, що ніхто не може відмовитись видати потрібні до проведення кримінального розслідування речові докази [4, с. 84; 5, с. 127].

У контексті розгляду питань щодо становлення і розвитку інституту речових доказів особливу увагу слід звернути на Статут кримінального судочинства 1864 р. (далі – СКС), положення якого: а) шляхом переліку широкого кола предметів вперше закріпили нормативне визначення поняття речових доказів і передбачали необхідність їх вилучення під час проведення огляду місця, обшуку, виїмки (ст. 371 СКС). «Предмети, що увійшли до цього переліку, суттєво відрізняються за ступенем узагальнення – від вказівки на конкретні предмети (підроблені документи, фальшиві монети) до великих груп (наприклад, зряддя злочину)» [6, с. 155]; б) містили вимоги до їх процесуального оформлення, а саме вони мали бути, за можливості, пронумеровані, укладені, опечатані та приєднані до справи (ст. 372 СКС); в) передбачали процедуру зберігання речових доказів (ст. 373 СКС) [7]. На підставі вищевказаного можна стверджувати, що СКС є одним з перших джерел, положення якого передбачали ключові аспекти і поняття досліджуваного інституту, які в уніфікованому форматі мають місце в кримінальному процесуальному законодавстві України.

Між іншим на думку С.О. Ковальчука «у кримінальному процесуальному законодавстві, що

діяло на території західноукраїнських земель, однозначного підходу до використання терміну «речові докази» і визначення кола предметів, які належать до їх переліку, не сформувалося» [8, с. 83].

Детальний аналіз законодавства радянських часів, зокрема КПК УРСР 1922 р. [9], КПК УРСР 1927 р. [10], КПК УРСР 1960 [11], щодо унормування питань про речові докази вказує на те, що, по-перше, їх визначення здійснювалося виключно через таку категорію як предметність, по-друге, через наведення їх переліку. Окреслений підхід законодавця за ознакою предметності речових доказів цілком обґрунтовано піддавався критиці дослідників [6, с. 156]. Також, в приписах ст. 78 КПК УРСР 1960 р. законодавець в якості самостійних видів речових доказів передбачив «гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом» [11].

З огляду на вказане, не випадково, в приписах ч. 1 ст. 98 КПК України 2012 р. у визначенні речових доказів цілком обґрунтовано йдеться не про предмети, а матеріальні об'єкти. Обґрутовуючи окреслений підхід законодавця Р.М. Шехавцов наголошує на тому, що «використання терміна матеріальний об'єкт в цілому забезпечує більшу точність визначення речового доказу в ст. 98 КПК України 2012 р. ніж у ст. 78 КПК України 1960 р., та знімає обмеження у визнанні матеріальних об'єктів як речових доказів, що в майбутньому в результатах науково-технічного розвитку можуть бути зібрані, досліджені та використані як матеріальні носії відомостей, що мають значення для кримінального провадження» [12, с. 123–124]. Зі свого боку зазначимо, що це безпосередньо надає можливість враховувати всі можливі об'єкти, наприклад, магнітні поля, цифрові (електронні) докази, земельні ділянки тощо, що виходять у кримінальному процесі за рамки такої категорії як «предмет».

В науковій літературі існує розмаїття поглядів про те, з якого моменту у кримінальному процесі матеріальні об'єкти набувають процесуального статусу речових доказів. З огляду на вказане, постає питання про доцільність винесення постанови про визнання та приєднання відповідного речового доказу до матеріалів кримінального провадження як це було передбачено ч. 1 ст. 79 КПК України 1960 р. [11].

Незважаючи на те, що в положеннях чинного КПК України винесення такої постанови не передбачається, в практичній площині, посиляючись на положення ч. 3 ст. 110 КПК України слідчі, дізнавачі, прокурори в багатьох кримінальних провадженнях продовжують виносити відповідні постанови.

Зазначимо, що у теорії кримінального процесу з цього питання правники мають докорінно протилежні погляди. Наприклад, О.О. Волобуєва, В.А. Журавель, О.Ю. Хахуцяк переконані в необхідності складення такої постанови і на підставі цього обґрунтовують доцільність внесення відповідних доповнень до положень ст. 98 КПК України [13, с. 100; 14, с. 254; 15, с. 47–48]. Зі свого боку Ю.П. Аленін, Н.В. Глинська, М.Є. Шумило переконані в недоцільності складення постанови про визнання предмета речовим доказом і його приєднання до матеріалів кримінального провадження [16, с. 274; 17, с. 67; 18, с. 41].

На нашу думку, погляди останніх науковців з досліджуваного питання є більш прийнятними. Так, процесуальну форму речового доказу має складати відповідний матеріальний об'єкт, який є безпосереднім носієм фактичних даних про його фізичні властивості і зв'язок із подією кримінального правопорушення, що зафіксовані у протоколах процесуальних, гласних слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Отже, питання щодо визнання відповідного матеріального об'єкта речовим доказом має відбуватися не під час винесення відповідної постанови, а безпосередньо під час його виявлення, огляду чи дослідження з використанням спеціальних знань. Крім того в приписах, передбачених ч. 2 ст. 100 КПК України, йдеться про «речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду» [1]. Звісно ж, це пов'язано з тим, що під час вилучення матеріальних об'єктів відбувається їх фактичний огляд і оцінка, що і дозволяє віднести їх до речових доказів. Сама ж постанова не змінює суті матеріального об'єкта як носія інформації. З цього слідує, що наявність у матеріалах кримінального провадження постанови про визнання і приєднання речового доказу до матеріалів кримі-

нального провадження носить суто формальний характер.

Аналіз змісту ст. 93 КПК України вказує на те, що право на збирання доказів, в тому числі і речових, мають не лише сторона обвинувачення, а й потерпілий і сторона захисту. Окреслене положення цілком узгоджується з такою засадою кримінального провадження як змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (п. 3 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ст. 22 КПК України), зміст якої зводиться до того, що «сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України» [1]. Втім, як саме останні мають фіксувати ознаки виявленого ними у кримінальному провадженні матеріального об'єкта для набуття статусу речового доказу законодавець залишає поза уваги. У контексті розгляду цього питання М.Є. Шумило зазначає, що «в ч. 3 ст. 93 КПК України. сторона захисту і потерпілий, з одного боку, наділяються правом збирання доказів, а з другого – способи їх збирання також позбавлені відповідної процесуальної форми (крім висновків експертів). У такий спосіб сторона захисту й потерпілий, використовуючи надані законом можливості, будуть мати у своєму розпорядженні предмети, документи, а не докази» [18, с. 46].

З огляду на вказане, на наш погляд, досить цікавим є досвід грузинських законодавців. Так, зокрема, ч. 1 ст. 111 КПК Грузії передбачає, що сторони під час провадження слідчих дій у порядку, встановленому цим КПК, мають рівні права та обов'язки. За обґрунтованим клопотанням сторони захисту, на підставі ухвали суду слідчі дії провадить слідчий, який не може бути особою, яка здійснює розслідування у цій справі. Слідчого обирає керівник слідчого органу, про його особу та контактні дані сторона захисту повідомляється до проведення слідчих дій за клопотанням. Сторона захисту має право брати участь у слідчих діях, проведених на її вимогу (ч. 1 ст. 111 КПК Грузії) [19]. На наш думку, неврегульованість окресленого питання в КПК України має бути вирішена подібно до вищевказаного.

Висновки. На підставі викладеного слід зробити висновок, що генезис досліджуваного інституту відбувався шляхом з'ясування сутності речових доказів, розробки способів їх виявлення, збирання і зберігання. Крім цього формувались принципи роботи з речовими доказами в частині їх перевірки і оцінки. Зазначимо, що на сьогодні, цей еволюційний розвиток продовжується.

Законодавець до визначення речових доказів в положеннях чинного КПК України, на відміну від попереднього законодавства, цілком обгрунтовано підходить через термін «матеріальні об'єкти». Втім окремі питання, зокрема щодо їх процесуального оформлення потерпілим і стороною захисту потребують подальшої детальної розробки та унормування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Ст. 88.
2. Выдря М.М. Вещественные доказательства в советском уголовном процессе. М. : Госюриздат, 1955. 118 с.
3. Права, за якими судиться малоросійський народ / відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко ; упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков ; ред. кол.: О.М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков (відп. секретар), І.Б. Усенко, В.В. Цветков, Ю.С. Шемшученко ; НАН України ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського (1997). Київ, АТ «Книга». 548 с.
4. Камбекъ Л. Судебный слѣдователь, или полнѣйшее руководство къ производству уголовныхъ слѣдствий. Санкт-Петербург : Въ Типографіи Штаба Отд. Корп. Внутр. Стражи, 1861. 164 с.
5. Пахман С.В. О судебных доказательствах по древнему праву, преимущественно гражданскому, в историческом развитии. М. : Унив. тип., 1851. 222 с.
6. Крицька І. О. Становлення інституту речових доказів на українських землях: основні етапи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33(2). С. 153–157.
7. Уставъ уголовного судопроизводства. Систематический комментарий / при участии: А. И. Кони, В. К. Случевского и др. / подъ общ. ред. проф. М. Н. Гернета. Москва : Издательство М.М. Зива, Т-во Типографіи А.И. Мамонтова, 1914. Вып. III. 944 с.
8. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2018. 626 с.
9. Уголовно-процессуальный кодекс УССР. Юридическое Издательство Наркомюста УССР. Харьков, 1922. 126 с.
10. Уголовно-процессуальный кодекс УССР. Юридическое Издательство Наркомюста УССР. Харьков, 1927. 124 с.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>. (дата звернення: 28.12.2022).
12. Шехавцов Р.М. Щодо легальної дефініції речових доказів у КПК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. № 4. С. 121–127.
13. Волобуєва О.О. Проблемні питання застосування окремих норм КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 98–102.
14. Журавель В.А. Початок досудового розслідування: деякі процесуальні та організаційно-тактичні проблеми. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. Вип. 1. С. 251–258.
15. Хахуцяк О.Ю. Речові докази у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Адвокат*. 2013. № 6. С. 46–48.
16. Аленін Ю.П. Деякі питання речових доказів у кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2. Одеса : Юридична література, 2016. С. 273–275.
17. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 469 с.
18. Шумило М.С. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40–48.
19. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 09.10.2009 г. № 1772-Пс. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf (дата звернення: 28.12.2022).